

Ўрта Осиё йирик дарё хавзаларини гидрографик таърифлари

Режа:

1. Каспий денгиз хавзаси.
2. Туркманистондаги берк дарёлар хавзаси.
3. Амударё хавзаси.
4. Сирдарё хавзаси.
5. Чуй, Талас дарёлари ва Иссиқкўл хавзаси.
6. Балхаш кўли хавзаси.
7. Марказий Қозоғистон берк дарёлари хавзалари.

Марузачи:

т.ф.н. Ф. Гаппаров

Чуй, Талас дарёлари ва Иссыккўл хавзаси

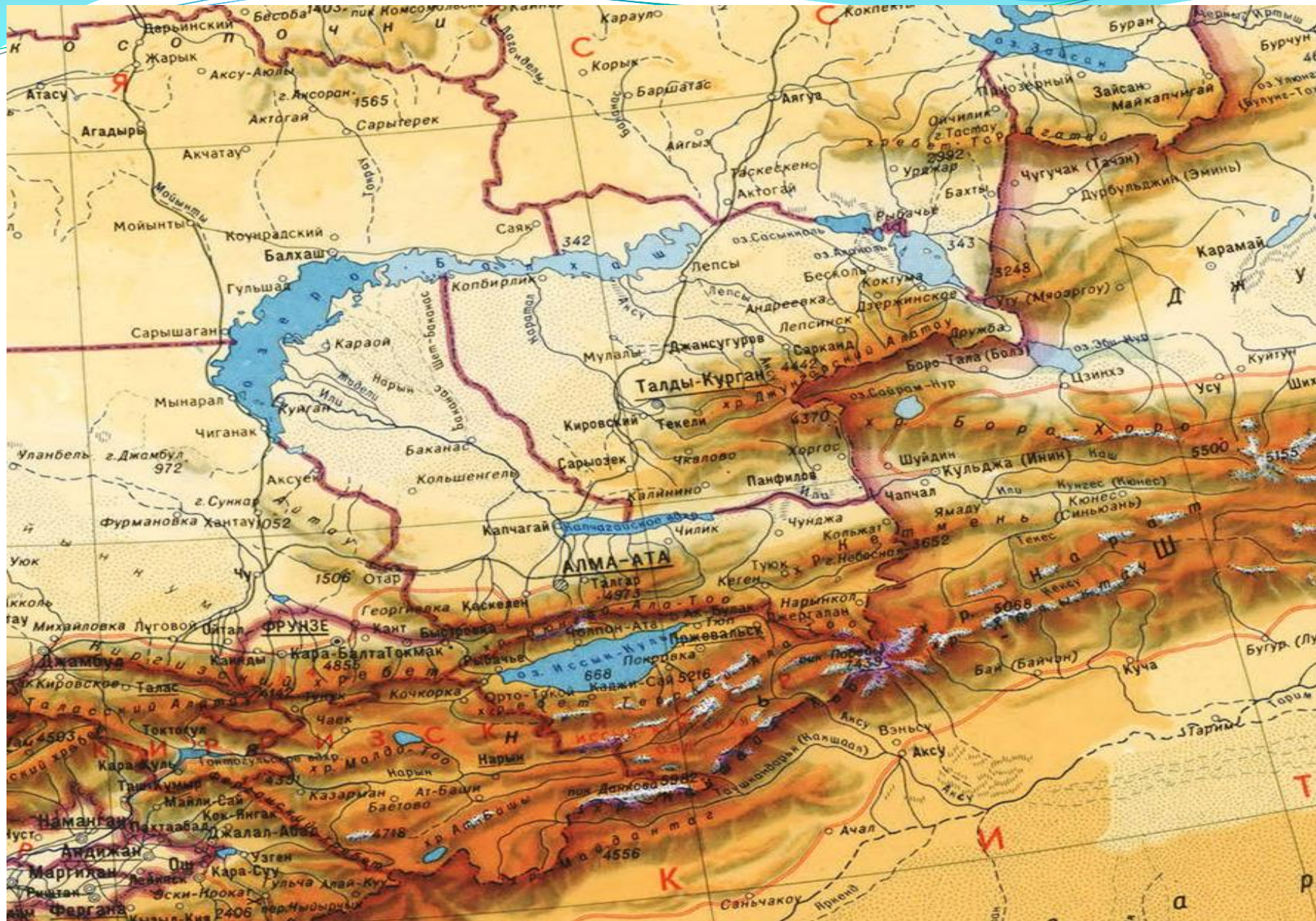

Чу, Талас дарёлари ва Иссиқкўл ҳавзаси Сирдарё ҳавзасидан шимолда жойлашгандир. Бу ҳавза аслида учта мустақил ҳавзадан: Талас дарёси ҳавзаси, Чу дарёси ва Иссиқкўл ҳавзаларидан иборат. *Чу дарёси* Қирғиз ва Терская Олатов тоғ тизмасидан сув оладиган Жувон-Ариқ ва Қўчқор дарёларининг қўшилишидан ҳосил бўлади. Чу дарёси $F=25000$ км², ўртача йиллик сув сарфи 130 м³/с, оқим модули 5,2 л/с км² га яқин. Дарё музлик-қор сувлари ҳисобига тўйинадиган гуруҳга киради. Чап ва унғ томондан Чўнғкемин, Шамси, Иссиқота, Норус, Олаарча, Оламетдин, Сўқулук, Оқсу, Қораболта, Аспара, Мерке ирмоқлари келиб қўилади.

Талас дарёси Қирғизистон ва Талас тоғ тизмалари ён бағирларидан сув оладиган Қоракўл ва Учкўшай сойларининг қўшилишидан ҳосил бўлади. Талас дарёсининг энг йирик ирмоқларига Қўлба, Бештош, Ўрмарол, Кумуштоғ, Қорабўра (чап томондан) ҳамда Кенкўл ва Нелди (ўнғ томондан) ҳисобланади. Талас дарёси $F= 12500$ км², музлик-қор сувлари ҳисобига тўйинадиган гуруҳга киради.

- *Иссиқкўл ҳавзасининг* умумий майдони 21891 км², тоғли қисмига 12660 км², кўлни ўраб турувчи тоғ олди текисликларига 3025 км², кўл сув юзасининг майдонига 6206 км² тўғри келади. Кўлнинг ғарбий қисмидаги дарёлари кам сувли бўлиб, оқим модули 4-5 л/с*км² ни ташкил қилади. Шарқий ва марказий қисмидаги Кунгей ва Терскей Олатовидан оқиб тушадиган дарёлар серсув бўлиб, уларнинг оқим модули 16-22 л/с км² гача кузатилади. Кунгей Олатовидан Оқсу, Терскай Олатовидан Оқсой, Топ, Тамга, Борскаун, Жуука дарёлари оқиб тушади. Уларнинг ўртача сув сарфи 5 м³/с ва ундан ортиқни ташкил қилади. Барча йирик дарёлар қор ва қор-ёмғир сувларидан тўйинади. Дарёларнинг ўртача лойқалиги 0,1-0,2 кг/м³, айрим ҳолларда эса 0,01-0,02 кг/м³ ни ташкил қилади.

Балхаш кўли хавзаси дарёлари

- *Балхаш кўли ҳавзасининг жанубий қисми дарёлари:* Бу ҳавза жанубий ва жануби-шарқий қисмида баланд тоғ тизмалари жойлашган. Орқа Или, Кунгай Олатов тизмаларининг баландликлари баъзи жойларда 5000 м дан ортади. Балхаш кўли ҳавзасининг тоғли қисмининг умумий майдони 119000 км² бўлиб, ундан 800 м³/с оқим шакилланади. Ўртача оқим модули 6,7 л/с км² га тенг. Балхаш кўлига қуядиган дарёларн қаторига Или, Қоратол, Биен, Оқсу, Лепса ва бошқалар киради. Улар орасида сувлиги ва сув йиғилиш майдонининг катталиги жиҳатидан Или дарёси энг йириги ҳисобланади.

- *Или дарёси* Хитой ҳудудида жойлашган Текес ва Кунгес дарёларининг қўшилишидан ҳосил бўлади. Унинг узунлиги 950 км, сув йиғиш майдони 112700 км². Ўртача сув сарфи 473 м³/с, оқим модули 5,2 л/с км², сувининг лойқалиги 0,65 кг/м³. Йиллик оқимнинг 34,3 % март-июн ойларида, 42,6 % июл-сентябр ойларида ва 23,2 % октябр-феврал ойларида оқиб ўтади.

Шимолий Қозоғистон ва Марказий Қозоғистон берк ҳавзаси дарёлари

- *Марказий Қозоғистон берк ҳавзаси дарёларига Турғай, Иргиз, Нура ва Сарису дарёлари киради.*
- *Турғай дарёси Сари-Турғай ва Қора-Турғай дарёларини қўшилишидан ташкил топган. Бу дарё Улу-тау тоғларидан бошланиб, оқмас Челкар-тенгиз кўли билан тўғайди. Унинг сув йиғиш майдони 134000 км², ўртача сув сарфи 8,5 м³/с, оқим модули 0,15 л/с км². Қор сувлари ҳисобига тўйинади, тўлин сув даври баҳорда 20-25 кун давом этади.*
- *Иргиз дарёси Муғожар тоғларининг шарқий ён бағридан бошланади ва ўзининг қуйи оқимида Турғайга қўшилиб, Челкар-тенгиз кўлига тушади. Сув йиғиш майдони 31600 км², ўртача сув сарфи 6,8 м³/с, оқим модули 0,22 л/с км².*
- *Нура дарёси Каркарала тизмасидан бошланиб ўз сувини Тенгиз кўлига қуяди. Унинг узунлиги 700 км, сув йиғиш майдони 4300 км². Ўртача сув сарфи 15 м³/с, оқим модули 0,15 л/с км² га тенг.*
- *Сарису дарёси Жақси Сарису ва Жаман Сарису дарёларининг қўшилишидан ҳосил бўлади ва Ашикўл кўли атрофида қумлоққа сингиб кетади. Сув йиғилиш майдони 59300 км², ўртача йиллик сув сарфи 2,7 м³/с*

- Қозоғистоннинг шимоли-шарқий қисмида Иртиш дарёси ҳавзасининг катта қисми жойлашган. Иртиш Об дарёсининг энг йирик ирмоғи бўлиб ҳисобланади. Ҳавзанинг юқори қисми Олтой тоғларида жойлашган. У Хитой ҳудудидаги Мангол Олатови тизмаларидан бошланади. Юқори қисмида ўнг томондан Бухтарма, Ульба, Уба ирмоқларини қабул қилади.
- Иртиш ҳавзаси жуда катта майдонни эгаллаган, яъни 969000 км², унинг ўртача йиллик сув сарфи 2150 м³/с, оқим модули 2,22 л/с км² га, ўртача лойқалиги 250г/м³ га тенг.